

Faiq Ələkbərlı
*AMEA Fəlsəfə
İnstitutunun
aparıcı elmi işçisi,
dosent, fəlsəfə üzrə
fəlsəfə doktoru*

IX Yazı

İran İslam rejimi yerini möhkəmlətdikdən sonra onu yenidən həbs edib. 9 ay zindanda yatan ədəbi məhkəməsiz azad edilib və yenidən Tehran Universitetində professor köməkçisi işləməsinə icazə verilib. Mühtim onu sıxdığına, yaradıcılığına və araşdırmalarına əngəl olduğuna görə yenidən ABŞ-a gedərək Ayova Universitetində çalışıb. O, İran ədəbiyyatşünaslığında Avropa tipli ədəbi tənqidin banisi və İran şeirində yeniləşmə hərəkatının öncüllərindən bir kimi tanınıb. İranda müasir elmi ədəbi tənqidin əsasını qoyanlar sırasında birinci Rza Bərahəninin adı çəkilir.

Təbrizdə anadan olan Hüseyin Düzgün İran Pəhləviləri dövründə bir müddət "Azadlıq beşiyi və ictimai sənətin xüsiyyəti" adlı jurnal nəşr etdirmişdir. "İslam inqilabı"ndan sonra da milli ruhlu şeirlər və məqalələr yazmağa davam edən Düzgün "Ana vətən, ana vətən" şeirində deyirdi:

**Yad bağır, yalan-yalan,
Mənə deyir: bizə inan!
Etmir bunu əsla güman,
Səndən olmaz heç əl çəkmək,
Ana vətən ana vətən!**

Yeni dövrdə Güney Azərbaycanın milli ruhunu ifadə edən ziyalılarımızdan olan Nigar Xiyavi (1960) də Azərbaycanlılığı, Türklüyü, Türk dili, Türk mədəniyyəti ilə qürur duyub, onlar üçün mücadilə verməkdədir. O, şeirlərindən birində yazır:

**Azərbaycanımızgil, dilimizgil, bizgil,
Bu havada bu tonqal,
Bu havalıqda niyə alovlanır ki, dədəmizi yandırır?
Dilim, dişimin arasında,
Bir yerlərə ilişib məssəbsiz.
Əlimdə yerlərə barmaq cücərsə də,
Dolaşğını açə bilmirəm.**

N.Xiyavi "Kimin qızıyam?" şeirində də aşkar şəkildə ifadə edir ki, onun varlığı Azərbaycana, Türklüyə, Savalana bağlıdır. Son bir əsrdə türklüyünə böyük zərbə vurulduğunu yaxşı anlayan Nigar xanım bütün bunlara baxmayaraq "bir az da türklüyüm var" deyərək hıy salır və insanları qurtuluşa səsləyir. Onun fikrincə, artıq milyonlarla Azərbaycan Türkü başaşağı yaşamaqdansa milli azadlıq uğrunda mübarizə aparmalı və layiq olduğu bir ucalıqda dayanmalıdır.

"Mişov" Mədəniyyət dərnəyinin və "Mişov dağı" dergisinin qurucularından olan Aqşin Ağkəmərlı (1960) də yeni dövrdə Güney Azərbaycanın milli ruhunu yaşatmağa çalışan çağdaş

aydınlarımızdan biridir. Ağkəmərlı də hesab edir ki, Azərbaycan Türkünün bir yolu var: milli azadlıq! O, "Kölə" şeirində yazır ki, vaxtilə böyük dövlətlərə sahib olan Azərbaycan Türkü ondan olmayanlara hər zaman yardım edib dəyər verdiyi halda, bu gün həmin yadlar Türkə qənim kəsiliblər:

**Həyat sümmüşük,
Sevincə kədərlə.
Sevincimizi zorla paylaşmışıq –
Kədərləri içimizə gömüldən
Dünya mənim olub.
Yalvara-yalvara öz varlığımızdan
Özgülərə pay vermişəm...
Qapımdakı köləm bu gün ağam olub –**

lərinin dünyada yaratdığı yeni coğrafi məkana – Turana əsən yellərlə salam göndərüb üz tutan gənc şairin şanlı keçmişlə ilgili özləmini duyur, milli kimliksiz yaşamağın qəhrinin çəkilməzliyini anlarıq. R.Səfəri "Ey əsən yel!" şeirində yazırdı:

**Ey əsən yel!
Külümü sovuracaqsan
Barı ölkəmə doğru əs,
Bir gəldiyimə varayım.
Qoy sağ əlim Ötükənə pay olsun,
Sol əlim isə Sibrimi tutsun!
Araz laylamı sızlasın beşiyində
Özləmi baxışlarım.
Qoy torpağım olsun məzarım,
Kimliyim isə baş daşım,**

**Soframızın başında
Eey...! Qapımızın itəri?!
Əlbəttə ki, zaman, tərsə geyib başmağın.
Yoxsa, duyardınız
Qurdumuzun səsi necə uzanır
Altaylardan Balkanlara...**

Əzizpur daha sonra yazırdı ki, bir zamanlar dünyaya meydan oxuyan Türklər yenidən diriliş halındadır və öz sözünü yenə də deyəcəkdir. Başqa sözlə, Türkün düşmənlərinin bütün fəlsəfəsi heç bir nəticə verməyəcək və Türk olmalı olduğu ucalıqda gec-tez qovuşacaqdır. O, yazırdı:

Bizim, ulu Türküstan çölündə -

**Nəyə bənzər bu gül torpaq,
Verim ona tam iyirmi.**

Uşaqlar isə müəllimin bu sualına cavab olaraq bildirirlər ki, Azərbaycan və Türk dili sevgidir, qeyrətdir, cənnətdir, birlikdir, ədəb qanıdır, imandır, qanaqandır, bayraqdır və sairidir. S.Bəxşiyə görə müəllim şagirdlərinin cavablarına qulaq asdıqdan sonra sanki nəfəsi kəsilmişdir:

**Sındırdı öyrətmən sükutun bağrın,
Sözünün tutdu ardın
Dedi: bütün siz dəyənlər
Düzdü amma, azdı güllər...
Gözəl yurdum Azərbaycan**

Güney Azərbaycanda milli maarifçilik: türkcülük/turançılıq və azərbaycançılıq

**Bəlkə də haqlıyısam mən
Belə köləliyə boyun əyməkdə...**

Ağkəmərliyə görə, artıq Azərbaycan Türkü 100 il başına gələn faciələrdən sonra tarixdən ibrət dersi çıxarmalıdır. Bunun da tək yolu vaxtilə Türkün böyükliyindən hər daim faydalanıb, ancaq "ağa" olduqdan sonra Türkə qənim kəsilənlərə boyun əyməkdənsə, yadların kögləsi

**Bu anılmayan çağda,
Ey əsən yel!..**

R.Səfəri başqa bir şeirində də milli azadlıq istəyini ifadə edir və Türk kimliyinin müdafiəsinə qalxırdı. O, yazır ki, Güney Azərbaycan xalqı gec-tez bütünlüklərinə qovuşacaqdır:

**Zərrə-zərrəmdə vətən nisgili,
Beymimdə azadlıq fırtınası**

**at belində
Qızıl səhifələrimizi artırmaq üçün
Qoca tarix kitabına...
Başa düşürük
Bic fəlsəfəniz, ölümdən süd əmir...
Bu bizik!
TÜRK oğlu TÜRK!
Oğuz xaqan. Alp Ər Tonqa, Tomris,
Atilla, Babək, Atatürk!..**

Çağdaş dövrdə Güney Azərbaycanın milli ruhunun daşıyıcı

**Unutmayıb hələ səni
Bəslədiyən bu övladlar
Azad yaşa deyə-deyə.
Ad dəftərdə verdi iyirmi
Uşaqların hamısına,
El qocası Dədə Qorqud.**

Güney Azərbaycanımızın milli ruhlu ziyalılarımızdan olan Məsud Haray 8 ilə yaxın türklükdən uzaq olub irançılığa meyl etsə də, daha sonra Turançılığa üz tutmuş, türkcə düşünməyə başlamışdı. O, "Özgürlük" şeirində yazırdı:

**Mən arzular yelkəniyəm,
Dənizin bağrında,
Dalğalar qucağında,
Layla kimi.
Qocaman dağların daşım,
Başıma qar yağmasa,
Köksümdə Boz Qurd olmasa,
Boğuluram.
Mən arzular yelkəniyəm,
Özgürlüyə san yel əsməsə də.
Dalğalar sussa da,
Boz Qurd olmasa da,
Özüm ulayıb,
Dəlilər kimi dənizə batacağam,
Özgürlüyümə çatacağam.**

M.Haray hesab edirdi ki, özgürlüyə çatmaq üçün Azərbaycan türkləri əl-ələ verib yeni bir tarix yazmalıdır. O, yazırdı:

**Əl-ələ verəkən qalxacağıq biz,
Tarixə qan ilə salacağıq iz,
Səninlə birlikdə olacağıq biz.
Sel kimi, vulkan tək patlayacağıq,
Dağ-dərə saymadan atlayacağıq.**

**Bu Vətən, bu torpaq namusumuzdur,
Düşməne verəkək kabusumuzdur,
Biz Türkün, türkcəmiz qamusumuzdur,
Türkcəmiz təmizdir, taysızdır, qızım,
Tarixdə fəxrimiz saysızdır, qızım.**

XX əsr və XXI əsrin əvvəllərində yaşayıb yaratmış milli maarifçi ziyalılarımızdan Cəfər Kaşif, Fəxrəddin Məhzun, Mir Tağı Milani, Yəhya Şeyda, Həsəri, Kəməli, Huşyar, Musa Tahiri, Məhəmmədli Düzdüzani, İsmayıl Cəfərpur, Pənah Makulu, Həməz Fəthi Xoşginabi, Gəncəli Səbahi, Tağı Fazili, Süleyman Salis, Əli Şərif Dilçuyi, Nigar Xiyavi, Davud İntizar, Səid Qarabulud, Ənsar Qaradağlı, Hadi Qaraçay, Rəsul Yunan, Azərər Danişvər, Şərif Cəfəri, Rəmin Bəxşi, Heydər Boyat, Araz Əhmədovlu, Süleyman Cəfərli, Duman Ərdəm, Sayman Aruz, Mehdi Əzimi, Şəlalə Cavanşir, Əmin Hacılu, Maral Təbrizli, Ümid Nəccari, Oxtay Vətənxah, Turkan Urmulu və başqalarının da adlarını çəkmək olar.

olmaqdasə onlara yenidən öz yerlərini bildirməliyik. O, yazırdı:

**Dərs almadı atam atasından,
Dərs almadıq biz atalarımızdan,
Nə əvvəlində-
Nə sonunda,
Nə düzündə, yüzümüzdə,
Nə Təbrizimizdə, nə Bakımızda...
Dostumuzdan neçə üz gördük,
Düşməndən betər gördük.
Tumarlandıq bir az-
Xumarlandıq bir az.
Mürgülüyə-mürgülüyə,
Hər birimiz-
Bir özgənin kölgəsində,
Sürüm-sürüm süründük,
Vanımızdan döndük
Varlığımızdan...**

Yeni dövrdə Güney Azərbaycanın milli ruhunu özündə əks etdirən müəlliflərdən biri olan Ruçiyə Səfərinin (1979) yaradıcılığında da əsas yeri türklük, Turan ideyası tutmaqdadır. Es-mira Fuadın da yazdığı kimi, Uzaq Sibirdən Ötükənədək uzanan ucsuz-bucaqsız ərəziyə sahib olmuş döyüşkən Türk fateh-

**Və göz gələrim
torpağımın boyasındadır...**

**Məni harda asırsız asın,
Dar ağacımızdan bayraqım yellənəcək
Və gömüldüyüm yerdən
Azadlıq cücərəcək!**

Yeni dövrdə Güney Azərbaycanın milli ruhunu özündə əks etdirən müəlliflərdən Məlihə Əzizpurun (1979) yaradıcılığında da Türklük ön plandadır. M.Əzizpur Türklüyü, Azərbaycan Türklüyünü məhv etməyə, assimilyasiya etməyə çalışanlara, xüsusulə də onların yanında yer alıb bəzn ayançılığı farslardan da radikal şəkildə təbliğ edən "özümüzünkülərə" üz tutaraq yazırdı:

**Çörəkəri qəhbə təri qoxuyan
Siyasət fahişələri!
Tarix zibiliklərində sümsünərəkən,
Gömdənizmi köpəkliliyinizin adına
Bir parça sümük belə yoxdur?!
Varlığınız belə yoxduq biçimindədir!
Bu bizik,
Traix yaşlı TÜRK!
əsilərin çərçivəsinə sığmayan ƏR
Dustaqlara yerləşməyən NƏR!
Söyləyin, necə quyruq bulayırınsız**

larından biri olan Abutalıb Allah-yari Tutqun (1961) da əsas diqqəti Türk varlığına, Türk dünyagörüşünə yönəlmişdir. O, "Əs-lim var" şeirində yazır:

**Axi mənim Qorqud dədəm,
Tomris nənəm,
Babəkim var!
Yaramazlar boğazına qurşun tökən,
Lovğalara qan udduran,
Koroğlum var,
Nigarım var!
Səzlar
Yanıq Kərəmim var!
Bəlkə də varlığım bağırın mənim?!
Əslim var,
Əslim var mənim!**

Güney Azərbaycanın milli fəallarından olan Sürreyə Bəxşi (Aylar) "İlyirmi" şeirində müəllimin Azərbaycanın güneyi və quzeyindən bəhs etməsini dilə gətirmişdir. O, müəllimin dilindən yazır:

**Güney, quzey Azərbaycan.
Gözəl, göyçək vardır eli,
Millətinin Türk dili,
Dəsə mənə hər kim ancaq,**